

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

129:2. 2009

Første verdenskrig berettet på svensk

Lina Sturfelt: *Eldens återsken: första världskriget i svensk föreställningsvärld* (Lund: Sekel bokförlag, 2008) 365 s. (Summary in English: Reflections of fire: images of the First World War in Sweden.)

Internationalt har vi siden 1980erne været vidne til et veritabelt boom i forskning om første verdenskrig, ikke mindst inden for krigens social-, kultur- og virkningshistorie. Denne internationale tendens har imidlertid ikke sat mange spor i Skandinavien, og alene derfor må Lina Sturfelts disputats hilses velkommen.

Bogen indskriver sig – som allerede undertitlen viser – i den kulturhistoriske tradition, og den overordnede teoretiske ramme er diskursanalytisk. Det centrale spørgsmål er: "Hur tar första världskriget form i det svenska?"; et emne, der behandles gennem en systematisk komparativ undersøgelse. "Vad förenar och skiljer de svenska krigsberättelserna från andra europeiska länders", spørger Sturfelt indledningsvist (s. 13). Men Sturfelt har også blikket rettet mod den særlige svenske kontekst, som disse ligheder og forskelle må forstås inden for rammerne af, nemlig den svenske neutralitet. Neutraliteten er imidlertid ikke blot kontekst. En ambition i bogen er også at undersøge om neutralitetsforestillingen, som en særlig svensk grundlæggelsesmyte har rødder tilbage til første verdenskrig.

Kildegrundlaget til afdækningen af svenske forestillinger om krigen består først og fremmest af krigsstoffet i fire ugeblade i perioden 1914–1919. Det drejer sig om *Allers Familiejournal*, *Hvar 8 Dag*, *Idun* og *Vecko-Journalen*, som tilsammen havde et ugentligt oplag på cirka 600.000 eksemplarer i denne periode. Det er et imponerende stort og samtidigt et genremæssigt forskelligartet materiale, der består af nyhedsreportager, øjenvidneberetninger, fiktive tekster og illustrationer – men også konkurrencer og spil.

Dette kildemateriale betragter Sturfelt som "uttryck för en (någorlunda) gemensam svensk tanke- och föreställningsvärld" (s. 43) – eller som det skrives andetsteds: materialet gør det muligt at analysere "krigets plats i [en] svensk föreställningsvärld" eller "den svenska kollektiva självförståelsen" (s. 14).

Resultatet af det store analysearbejde er blevet lokaliseringen af fire forskellige krigsfortællinger og tre forskellige neutralitetsfortællinger. Analysen heraf er emnet for afhandlingens helt centrale afsnit – kapitlerne 2–6 – mens et mere flimrende og foreløbigt kapitel 7 følger dele af krigens efterliv i svenske forestillinger i årene frem til begyndelsen af 1930erne.

De fire krigsfortællinger – eller krigstolkninger, som for mig at se er et bedre begreb, da analyserne inddrager både fortællinger, metaforer og troper – betegnes som den fatalistiske, den heroiske, den idylliske og den tragiske.

Den fatalistiske tolkning ser krigen som en katastrofe, som en sygdom eller som

en straf, og kristne betydningstillæggelser står centralt i mange udgaver af denne tolkning. Der er altså forskellige perspektiver i spil, men fælles er, at mennesket er frataget kompetence og handlekraft.

Helt modsat er det i den heroiske tolkning netop det handlende menneske, der er i centrum. Det er den klassiske forestilling om krig som ædel mandedåd, som essensen af det maskuline og – mindre klassisk – om krig som renselse. Det er en forestilling, der har rødder tilbage i antikkens helteepos, i ridderlitteraturen, men som også havde mere samtidige udtryk i form af underholdningslitteratur skrevet for drenge og mænd i imperietidens Europa. Denne pan-europæiske tolkning var, viser Sturfelt overbevisende, meget markant tilstede i svenske ugeblade, ikke bare i 1914, men under hele krigen.

Sturfelts tredje "berättelse" om krigen, den idylliske, er langt mere diffus. Den handler om vidt forskellige ting: Om krigen som muntert maskulint fællesskab, om krigen som hjemlig idyl i skyttegrave og om det normale forhold mellem soldater og civile, om krigen som pastorale, om skyttegravsturisme – og om latterliggørelse af krigen, om krigen som spil og legetøj, om den diskursive afvæbning af våbenteknologi gennem benævnelser som *Dicke Bertha* og om teknologiens vidunderlige kræfter til at overvinde krigens ulykker. Det er ikke så lidt og peger faktisk i ganske mange retninger. Der er meget stor forskel på humoristiske krigsskildringer og krigsskildringer, der bruger humor som våben imod krig og krigshetsere for at nævne nogle yderpunkter, som begge inddrages i dette kapitel. Mens delanalyserne ofte er overbevisende, forekommer det, at store dele af den idylliske tolkning faktisk passer fint ind i de andre tolkninger, som Sturfelt opererer med. Ikke mindst den heroiske, men også hendes fjerde og sidste krigstolkning, den tragiske.

Den tragiske krigstolkning er den, som de fleste i dag forbinder med krigen; den er grundlaget for det, som siden blev den hegemoniske meta-fortælling om krigen, som Sturfelt påpeger. Her ses krigen som brutal og ødelæggende. Den ses også som industrialiseret, som mekaniseret og som total. Denne krigstolkning indeholder også et vigtigt historiefilosofisk moment: krigen tolkes her undertiden som udtryk for historisk regression: i stedet for fremskridt går mennesket tilbage – det civiliserede menneske bliver til hulemennesket.

Kapitlets temaer og analyser er velkendte for alle, der har studeret første verdenskrig, men det skal ikke skygge for den originale pointe, som Sturfelt argumenterer for: at denne tolkning i Sverige findes gennem hele krigen – og ikke blot fra krigens midte, hvor den begynder at vinde frem i krigsførende lande som Frankrig og Storbritannien. Den svenske ugepresse forskønner ikke krigen og fortæller krigens bagside i form af både død og lemlæstelse – i modsætning til medierne i de krigsførende lande.

I kapitlet "På åskådarläktaren" vendes fokus mod det neutrale Sverige. Kapitlet er mindre detaljerigt end de forudgående behandlinger af krigstolkninger: på godt 20 sider diskuteres hele tre distinkte "neutralitetsberättelser."

Den første er en kritisk fortælling, der ser svensk neutralitet som udtryk som selvtilstrækkelighed eller ligefrem degeneration eller effeminisering – altså en tolkning med klare kønsdimensioner. Den anden er en "lillesvensk" fortælling, der handler om national samling og hylder særlige svenske karaktertræk (ro, kontrol, alvor) – altså den svenske version af *Burgfrieden* eller *Union Sacrée*. Mens de to første fortællinger har paralleller i de krigsførende lande, er den tredje fortælling klart bundet til neutraliteten. Det er den "storsvenske", hvor Sverige/de neutrale fremstilles som fredselskende nationer, der derfor kan fremstå som rollemodeller, og hvor den svenske "fredstradition" kan være fælles ideal for fremtiden, men også at Sverige er "stormagt i menneskekærlighed", altså en selv-hyldest til den svenske humanitære indsats i krigen. I denne "storsvenska berättelse" ser Sturfelt kimene til neutralitetsfortællingen som en svensk grundlæggelsesmyte.

Afhandlingens sidste analytiske kapitel fokuserer på aspekter af krigens efterliv som en del af svensk politisk-kulturel selvforståelse fra 1919 til cirka 1930. Her er kildematerialet et ganske andet – skønlitteratur, aviser og indirekte dokumentarfilmen *Krigens virkelige ansigte* – og alene derfor er det svært at trække for skarpe linjer frem. Men kapitlets konklusion er dog klar: at de svenske konjunkturer for erindringen om verdenskrigen ligner de fælleseuropæiske.

Lina Sturfelts indsats er imponerende, men naturligvis åbner der sig også plads for kritiske indvendinger. Her vil jeg koncentrere mig om et par af de mere principielle metodiske og teoretiske aspekter.

Diskursive analysestrategier har mange kritikere blandt historikere. En tilbagevendende kritik: at diskursanalyser ofte konkluderer stort på et beskedent materiale, kan ikke rejses mod Sturfelt. Det kan til gengæld en anden central indvending, at diskursanalyser ofte betragter diskurser som ganske stabile og har svært ved at forklare forandringer i og forskydninger mellem diskurser. Denne svaghed bliver særligt tydelig når man som Sturfelt har valgt at analysere de forskellige diskurser (eller tolkninger) af krigen i adskilte kapitler. Selv om hun bruger begreber som diskursiv kamp, så betyder organiseringen af stoffet, at både det temporale og det konfliktuelle perspektiv i analysen på forhånd bliver nedtonet.

Sturfelt har desuden bevidst fravalgt at betone de konkrete aktører (forfattere) i sin analyse af de forskellige krigstolkninger. Det er et greb, der understøtter tolkningerne som diskursive strukturer, men det er ikke et valg, der er omkostningsfrit. Det er nemlig ikke kun aktørerne, der forsvinder, når man undlader at stille sig klassiske kildekritiske spørgsmål om ophavssituationer. Også analysens udsagnskraft bliver mindre.

En grundtese hos Sturfelt er som anført, at hendes kildemateriale – krigsstoffet i ugebladene – kan læses som "en (någorlunda) gemensam svensk tanke- och föreställningsvärld". Det er en påstand, der hviler på en anden påstand om, at ugepressen kan forstås som resultat af en dialog mellem bladet og læserne – at

bladenes krigsfortællinger svarer til læsernes krigsfortællinger. Det er en påstand som er udviklet i analyser af en senere tids populærpresse – for eksempel Lisbeth Larssons analyser af kvindemagasiner. Men spørgsmålet er om en sådan kultur-møde-læsning, hvor *bubbling up* er lige så vigtigt som *trickling down*, kan overføres til begyndelsen af 1900-tallet, hvor autoritetsstrukturer var langt stærkere end tilfældet var i den sidste tredjedel af århundredet.

Et forsøg på at medtænke aktørerne – forfatterne til krigsstoffet – ville under alle omstændigheder have kvalificeret analysen yderligere. Det er iøjnefaldende, hvor dygtigt Sturfelt udnytter resultaterne fra amerikanske forskere som Paul Fussell, Samuel Hynes, George Mosse og Modris Ekstein i sine analyser af de svenske krigstolkninger. Men disse forskere har alle først og fremmest analyseret bearbejdelser af krigen, som stammer fra et forholdsvis snævert socialt miljø, nemlig dannelsesborgerskabet. Når Sturfelt overbevisende kan påvise mange ligheder med de svenske beretninger, så er en nærliggende forklaring, at også ugebladenes krigsberetninger har deres rod i et snævert socialt miljø. Det er således måske ikke så meget krigen i svensk forestillingsverden, som krigen i det svenske dannelsesborgerskabs forestillingsverden, Sturfelts analyser afdækker.

Det er et vigtigt forbehold, men det må ikke overskygge Sturfelts vigtigste fortjeneste, som er, at hun konsekvent anlægger et komparativt perspektiv. Det gør hun i sine analyser, hvor hun formår at bruge den store internationale forskning til at præcisere sine spørgsmål til det svenske materiale. Det gør hun på fornem vis, og undervejs må man beundre hendes overblik over den kolossale forskningslitteratur – selv om man dog kunne ønske sig en bedre inddragelse af den tyske forskning, som for alvor har udviklet sig det sidste årti, men fortsat i den internationale reception står i skyggen af den anglo-amerikanske.

Sturfelt gør også fortjenstfuldt det komparative perspektiv til det styrende i bogens fine konklusion. Hun fremhæver selv, at hun har vist hvor kompleks og forskelligartet krigstolkningerne i ugebladene er. Det kan man jo ikke være uenig i. En yderligere pointe er, at de fremanalyserede tolkninger er mere komplekse end det vi kender fra international forskning, hvor hovedvægten er lagt på de heroiske og tragiske krigstolkninger. I det komparative perspektiv er Sturfelts hovedpointe dog, at Sverige når det gælder krigstolkninger befinder sig i ”den europeiska mitt-fåran” (s. 251).

Som de fleste historikere, der komparerer, gør Sturfelt imidlertid mest ud af forskellene mellem de svenske krigstolkninger og de europæiske. De vigtigste er at de fatalistiske og idylliske tolkninger i det svenske materiale er lige så fremtrædende som de heroiske og tragiske, og at den tragiske tolkning kendes allerede fra 1914, ligesom den særlige storsvenske neutralitetsberettelse naturligvis ikke har sidestykker i de europæiske tolkninger.

Sturfelt fremlægger også en række forklaringer på disse forskelle. Modsat de krigsførende lande havde man ikke brug for sorgbearbejdelse i Sverige, hvor be-

hovet for en særlig mobiliserende fortælling også var begrænset. Hertil lægger hun den svenske tradition for afstandstagen til krig siden 1815 og måske ikke mindst, at den tragiske fortælling om krigen har en understøttende funktion for den storsvenske neutralitetsforståelse.

Det er alt sammen gode forklaringer. Men de kan både nuanceres og videreudvikles. Det gælder for det første den fatalistiske tolkning, hvis styrke i kildematerialet fremhæves som noget der skiller svenske krigsforestillinger fra de europæiske. Det er kun delvist rigtigt, for denne tolkning står centralt også i kildemateriale fra krigsførende lande. Alligevel er det rigtigt, at vi her står over for noget særligt svensk, men det skal præciseres til, at den fatalistiske tolkning i Sverige står centralt i samtidigt *trykt* materiale – mens den i de krigsførende lande især kendes fra breve og dagbøger. Når tolkningen er så fremtrædende i det svenske materiale er forklaringen naturligvis, at den ikke i Sverige kan ses som *defaitistisk*.

For det andet og mere generelt vil jeg pege på, at den enkleste forklaring på forskellen mellem de svenske og de europæiske krigsforestillinger forekommer at være, at man har en helt anden dagsorden, når man skal berette om og betydningstillægge krig i et samfund der er i krig. I disse lande må man berette i en kontekst præget af censur og måske selvcensur, ligesom forestillingerne om krigen – som Sturfelt også argumenterer for – ses inden for en mobiliseringshorisont. Denne horisont trækker på en række fælleseuropæiske referencer til civilisation, kultur, barbari og så videre, men den trækker først og fremmest på én central reference: *det nationale*. I de krigsførende lande kæmpede man for Gud, Konge og Fædreland, og kampen blev næsten alle steder forstået som en national forsvarskrig, hvor det handlede om nationens overlevelse. Denne afgørende reference var præcist ikke tilgængelig for de svenske krigsberettere – bortset fra når de skulle berette den svenske neutralitet. Kombinerer man Sturfelts forklaringer af forskellene med denne pointe om den centrale, nationale betydningstillægelse kan man sige, at et helt andet komparativt spørgsmål trænger sig på.

Har vi nemlig ikke her et eksempel på, at det er *lighederne*, der først og fremmest skal forklares? Er den svenske *krigs erfaring* 1914–1918 ikke så dramatisk anderledes end for eksempel den britiske og den franske, at man burde forvente helt anderledes tolkninger af krigen – eller i hvert fald en helt anderledes vægt af de forskellige tolkninger af krigen? Mest markant: Hvordan kan man forklare at den heroiske krigsfortælling er så stærkt repræsenteret i det svenske kildemateriale?

Derfor er det store spørgsmål, som afhandlingen rejser for os ikke-svenske historiker måske i virkeligheden dette: I lyset af de store lighedspunkter mellem krigstolkningerne i det neutrale Sverige og i de krigsførende lande og under henvisning til, at krigstolkningerne i Sverige blev fortalt ind i en radikalt anden kontekst, så skal vi måske se om vi kan nytænke forklaringer på de europæiske

krigstolkninger? Og det er jo faktisk et helt centralt forskningsspørgsmål at sende videre til de hundredvis af historikere, der internationalt arbejder med krigens kulturhistorie.

*Nils Arne Sørensen**

* Fakultetsopponent